

AQRAR BAZARIN TƏŞKİLİ VƏ REGIONAL İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ

Xəyyam Natiq oğlu Cavadzadə

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
xayyam1984@mail.ru

Xülasə.*Tədqiqatın məqsədi – aqrar bazarların mövcud vəziyyətinin araşdırılması, onun inkişafına təmin edəcək normativ-hüquqi sənədlərin aqrar bazarların inkişafına təsiri istiqamətlərinin və bu istiqamətdə olan problemlərin müəyyən edilməsidir.*

Tədqiqatın metodologiyası – tədqiqat zamanı analiz, sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın əhəmiyyəti – aqrar bazarların regionların xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması, bu sahədə fəaliyyət göstərən istehsalçıların qarşılaşdıqları problemləri aradan qaldıra və ölkə əhalisinin aqrar sahə məhsulları ilə təminatını yaxşılaşdırmağa imkan yaradır.

Tədqiqatın nəticələri – əldə edilən nəticələr regionlarda aqrar bazarların fəaliyyəti barədə məhsul istehsalçılarının məlumatlılığını artırmaqla, istehsal etdikləri məhsulların satışının təşkilinə əlverişli şərait yarada bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – aqrar bazarların inkişafının mövcud problemləri müəyyən edilərək, bazarların təşkili prosesinin və xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsinin sürətləndirilməsi hesabına bu sahədə müsbət nəticələrin əldə edilməsi istiqamətində təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: aqrar bazar, regionların inkişaf proqramları, regional bazarlar, normativ – hüquqi sənədlər

Giriş. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ərzaq bazarının iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməsinin rolu bolluq və iqtisadiyyatın aqrar sektorunda sabillik yaradılması ilə şərtlənir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində dövlətin rolu eyni zamanda ərzaq bazarında və aqrar sektorda baş verən iqtisadi proseslərə təsir imkanları bir qayda olaraq iqtisadi sistemin tipindən, ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və s. amillərdən asılı olur.

Son illər qeyd edilənlər istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri ölkənin regionlarının inkişafında mühüm nailiyyətlər əldə edilməsinin əsas mənbələri kimi xarakterizə etmək olar. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları” (2004-2008-ci, 2009-2013-cü, 2014-2018-ci, 2019-2023-cü illər), “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” uğurla həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası” regional inkişafın təmin olunmasına imkanlar açır.

Regional inkişaf bilavasitə istehsal olunmuş məhsulların çeşidinin artırılması və satışının təşkili məsələlərinin tənzimlənməsinə şərait yaradır. Odur ki, aqrar sahə məhsullarının satışının təşkili və həyata keçirilməsi üçün vacib struktur olan aqrar bazarların inkişaf etdirilməsi hazırda vacib məsələlərdən biridir.

Hər bir regionun spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun tələb və təklifin təsiri ilə formalaşan mübadilə sferasındakı münasibətlər, regional aqrar bazarların iqtisadi mahiyyətinə görə lokallaşdırılmış sosial-iqtisadi prosesləri özündə əks etdirir. Bu baxımdan inkişaf etmiş regional aqrar bazarlar tələbin səviyyəsini, onun dəyişmə meylini və inkişaf qanunauyğunluqlarını tənzimlənməsinə şərait yaradılmasına xidmət göstərməlidir. Aqrar bazarların səmərəli fəaliyyəti təklifdən asılı olaraq formalaşır və təklifin stimullaşdırılmasında əsas rol oynayır.

Regionlar bazar iqtisadiyyatının ərazi bölməsi olub əhalinin sosial-iqtisadi roluna uyğun olaraq inkişaf edir. Regional yanaşma həmin ərazinin sosial-iqtisadi meyarlar baxımından idarə olunur. Bununla yanaşı regionun əhalisinin ixracat tələbatı həmin regionda təsərrüfat fəaliyyətinə və xidmət sahələrinin inkişafına şərait yaradır.

Regionların inkişafında aqrar sahənin inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bütün qeyd edilənlər nəticə etibarilə özünü regionlarda yerləşən aqrar bazarların fəaliyyətinə bilavasitə təsir göstərir. Odur ki, regionların inkişafı mövcud potensialdan səmərəli istifadədən asılıdır. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi onlar arasında fərqlənmənin minimuma çatdırılmasını tələb edir.

Aqrar bazarın təşkili xüsusiyyətləri

Aqrar bazarlar özünün məqsədyönlü inkişafı üçün qarşılıqlı əlaqələndirilə bilən iqtisadi və hüquqi şəraitin yaradılmasını tələb edir. Aqrar bazar əmtəə istehsalı və tədavülü ilə bağlı iqtisadi qanunlar üzrə müəyyən məkan daxilində təşkil olunmuş mübadilə prosesini xarakterizə edir. Həmçinin əmtəə, xidmət və pul tədavülü münasibətlərini özündə birləşdirir.

Aqrar bazarın formalaşmasında regionun ərazisindən kənarında formalaşan və ona təsir edən iqtisadi göstəricilər mühüm rol oynayır. Xarici təsirlər dedikdə, regiona qoyulan investisiyalar, onların həcmi, strukturu və regionlarda istifadə dərəcəsi başa düşülür. Regionlarda məhsuldar qüvvələrinin yerləşməsi və təbii resurslardan istifadə, onun səmərəliliyi həmin regiona kapital axını artırır.

Odur ki, regionlarda fəaliyyət göstərən bazarların təkmilləşdirilməsi onun strukturunu müəyyən edir. Təbii resursların regionlarda zəngin olmasının əsas aparıcı amil olması və bazarın inkişafının əsas göstəricisi kimi qəbul edilsə də, investisiya axımına stimulyar yaradan investisiyanın təşviqi, güzəştli kreditlər, lizinq xidməti və regionda olan xammalın həmin ərazidə emalı, region bazarının inkişafına və yerli resurslardan istifadəyə stimulyar yaradır.

Araşdırmalardan məlum olur ki, aqrar bazarlar kənd təsərrüfatında inteqrasiya münasibətlərinin inkişafının əsasını təşkil edir. Həmçinin aqrar sahənin maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsini, istehsal olunan məhsulların emalı, saxlanması, çeşidlənməsi və satışının elmi əsaslarla təşkilinə və bazar infrastrukturunun mütərəqqi formalarının tətbiqinin təmin edilməsinə xidmət edir.

Qeyd edilən şərtlər daxilində aqrar sahədə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı hesabına regional bazarlarda rəqabət mühiti formalaşır. Aqrar bazar konyukturundan asılı olaraq istehsalçıların mövqeyi müəyyənləşir, tələb və təklif, həmçinin bu baxımdan regionlar arasında mütənəsibliyi təmin etmək mümkün olur.

Müasir qloballaşma şəraitində aqrar bazar iqtisadi proseslərin inkişaf meyllərini qiymətləndirməklə regional bazarların transformasiyası problemləri səmərəli şəkildə həll edilməlidir. Bu baxımdan tələb və təklifin tarazlığının mövcud vəziyyəti və inkişaf meylləri təhlil edilməli, aqrar bazarların inkişaf istiqamətləri araşdırılmalıdır [5, s. 22-26].

Məhz bu və ya digər məsələlər aqrar bazarların fəaliyyəti ilə bağlı mövcud problemlərə yeni yanaşma tələb edir. Bütün bunlar aqrar bazarların inkişaf perspektivlərinin araşdırılması zəruri edir və dissertasiya işimin bu gün aktual olan mövzuya həsr olunduğunu söyləməyə imkan verir.

Milli bazar hər-hansı bir ölkənin istehsal etdiyi məhsul və xidmətlərinin reallaşdırılmasını həyata keçirən xüsusi iqtisadi sistemdir. Başqa cür desək, milli bazar həm milli iqtisadiyyat çərçivəsində əmtəələrin tədavül sferasıdır, həm də daxili bazarın elə bir formasıdır ki, onun müəyyən bir qismi xarici alıcı və satıcılara istiqamətlənmiş olur.

Müşahidələr göstərir ki, milli bazarın formalaşmasında aqrar bazar mühüm rol oynayır. Ölkə əhalisinin ərzaq və qida məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində aqrar bazar özünəməxsus rola və xüsusi çəkiyə malikdir.. Bu baxımdan aqrar bazar həm ölkə əhalisinin, həm də iqtisadiyyatın digər

sahələrinin tələbatının ödənilməsində özünün strateji əhəmiyyətiylə fərqlənir.

Aqrar bazarın formalaşması hər bir ölkənin mövcud iqtisadi və siyasi quruluşunun xüsusiyyətindən asılı olmayaraq onların milli iqtisadi təhlükəsizliyinin vacib tərkib hissəsi sayılan etibarlı ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin, iqtisadi suverenliyinin, sosial dayanıqlılığının başlıca şərtidir.

Aqrar bazarın formalaşması uzun müddətli prosesdir.. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bazar münasibətləri qurulmadığı təqdirdə hər hansı bir ekstremal şərait istər istehlakçını və istərsə də istehsalçını acınacaqlı vəziyyətə gətirmiş olar. Məhz bu baxımdan aqrar bazarın tənzimlənməsi mexanizminin, daxili əmtəə istehsalçıların inkişaf səviyyəsinin və istifadə etdikləri texnologiyanın müasir dövrün tələblərinə cavab verməsi əslində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi maraqlarına xidmət edir.

Müasir dövrdə aqrar bazar məhsullarının istehsalı və satışı tələb və təklifə, rəqabətə, qiymətə, ticarətin yeni üsullarının tətbiqinə, aqromarketing tədbirlərinin həyata keçirilməsinə əsaslanmalıdır. Dövlət bu istiqamətdə tənzimləyici rolunu həyata keçirməlidir. Yəni dövlət demokratik prinsiplər əsasında bazar münasibətlərinin qurulması və bazar subyektlərinin normal fəaliyyəti üçün hərtərəfli şərait yaratmalıdır.

Dövlət aqrar bazarı tənzimləməklə istehsalçıların inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsinə, əhalinin gəlirlərinin səviyyəsinin yüksəlməsinə, ərzaq məhsullarının qiymətlərinin səviyyəsinin stabilləşməsinə və tədricən aşağı düşməsinə dəstək göstərir. Yəni konkret olaraq dövlət aqrar bazarı tənzimləməklə əslində ölkədə və bütövlükdə dünyada ərzaq çatışmazlığı probleminin aradan qaldırılmasına çalışır.

Etibarlı ərzaq təminatı hər bir ölkənin iqtisadi sabitliyinin və sosial dayanıqlılığının başlıca şərtidir və ölkə əhalinin zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi dövlətin iqtisadi siyasətində mərkəzi yer tutur.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını və (və ya) emalını stimullaşdırmaq, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların inkişafını təmin etmək, ərzaq məhsullarının keyfiyyətini daha da artırmaq, dövlət vəsaitlərindən səmərəli istifadəni təmin etmək, regionlarda kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına zəmin yaratmaq, dövlət sifarişi ilə ərzaq məhsullarının satın alınmasının mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 11 aprel 2016-cı il tarixdə Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində “Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatı” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması haqqında sərəncam vermişdir. Qeyd edilən ASC-nin əsas məqsədi ərzaq məhsullarının istehsalçılarından və satıcılarından belə məhsulları almaq və tədarük edərək satılan təşkilatlara təqdim etmək olmuşdur.

“Aqrar tədarük və təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti – yaradılması, məqsəd və vəzifələri

Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını və emalını stimullaşdırmaq, dövlət sifarişi ilə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının satın alınmasının mərkəzləşdirilmiş qaydada təşkili ilə bağlı həyata keçirilən işlərin səmərəliliyini daha da artırmaq və sistemliliyini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 dekabr 2018-ci il tarixli Fərmanı ilə “Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatı” ASC ləğv edilib və Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində səhmləri dövlətə məxsus olan “Aqrar tədarük və təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılıb.

“Aqrar tədarük və təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti “Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatı” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin hüquqi varisidir və onun bütün hüquq və öhdəlikləri, habelə əmlakı ona keçmişdir.

“Aqrar tədarük və təchizat” ASC ərzaq məhsullarının dövlət sifarişi ilə bağlı alqı-satqı əməliyyatlarının “Ərzaq məhsullarının dövlət sifarişi ilə satın alınması” elektron portalı vasitəsilə aparılmasını, eləcə də bu sahədə fəaliyyətin təşkili üçün digər tədbirlər görülməsini təmin edən kommersiya hüquqi şəxsidir [1].

№ 1/2025

səh.39-48

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2019-cu il 4 iyul tarixli 289 nömrəli Qərarı ilə “Aqrar tədarük və təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin Nizamnaməsi təsdiq edilmişdir. Nizamnaməyə əsasən Cəmiyyət aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- ✓ dövlət müəssisə və təşkilatları (idarələri) tərəfindən kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının (dövlət ehtiyatları üçün alınan ərzaq məhsulları istisna olmaqla) mərkəzləşdirilmiş qaydada dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına elektron portal vasitəsilə satın alınmasını təşkil edir;
- ✓ elektron portalın operatoru funksiyasını həyata keçirir;
- ✓ satın alınması nəzərdə tutulan ərzaq məhsulları, həmin məhsulların qiyməti, növü, miqdarı və satılma şərtləri (o cümlədən, satılma dövrüliyi) barədə elanı hər il avqustun 1-dək elektron portalda yerləşdirilir;
- ✓ kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərin verdiyi sifarişlər üzrə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının məhsul istehsalçılarından birbaşa satın alınmasını və təchizatını həyata keçirir;
- ✓ yerli kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalını və ixracını artırmaq məqsədilə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının xarici ölkələrə ixracını, habelə yerli bazarda satışının təşkili və həyata keçirilməsini təmin edir, o cümlədən bütün növ satış obyektlərini təşkil və idarə edir;
- ✓ ölkədə istehsal olunan kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının satışı və ixrac edilməsi üzrə vasitəçilik xidmətləri göstərir;
- ✓ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalını təşviq etmək məqsədilə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalçılarına avanslar verir;
- ✓ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı, emalı, təchizatı, ixracı üzrə maarifləndirmə, informasiya və məsləhət xidmətləri göstərir;
- ✓ fəvqəladə vəziyyət şəraitində əhalinin ərzaq məhsullarının təmin edilməsi ilə bağlı tapşırıqları icra edir;
- ✓ elektron portalda barəsində məlumat yerləşdirilən istehsalçıların, eləcə də satıcıların fəaliyyətinin monitorinqini “Elektron kənd təsərrüfatı” informasiya sistemi və (və ya) yerində baxış vasitəsilə hər il oktyabrın 1-dək aparır və həmin monitorinqin nəticələrini elektron portala daxil edir;
- ✓ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının tədarük edilməsini, fiziki və hüquqi şəxslərlə bağlanmış müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq saxlanılmasını və çatdırılmasını həyata keçirir;
- ✓ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatı sahəsində normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanmasında iştirak edir, onların təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər verir;
- ✓ satılan təşkilatların müraciəti və (və ya) monitorinqin nəticələri əsasında satılma və müqavilə şərtlərinə əməl etməyən ərzaq məhsulları istehsalçılarının və ya satıcılarının təkliflərinin 1 (bir) il ərzində elektron portalda yerləşdirilməsini məhdudlaşdırır, eləcə də bu sahədə yaranan münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktların tələbləri pozulduğu hallarda tədbirlərin görülməsi barədə aidiyyəti üzrə məlumat verir;
- ✓ Cəmiyyətin idarə, filial və nümayəndəliklərinin, törəmə cəmiyyətlərinin iqtisadi və maliyyə vəziyyətinin təhlil edilməsi, onların fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə tədbirlər görür;
- ✓ Cəmiyyətin işçilərinin sosial müdafiəsinin və əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması, əməyin mühafizəsi tədbirlərini həyata keçirir;
- ✓ fəaliyyət dairəsinə aid olan sahələrlə bağlı islahatların aparılmasına dair təkliflər hazırlayır və aidiyyəti üzrə təqdim edir;
- ✓ dövlət proqramlarında nəzərdə tutulmuş Cəmiyyətə aid vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə bağlı tədbirləri həyata keçirir;
- ✓ elektron portaldan istifadəyə görə ödənilən vəsaitin məbləğini satılma dövründə hər bir müqavilə üzrə bir dəfə müəyyən etməklə, elektron portaldan istifadəyə görə satılan

№ 1/2025

səh.39-48

təşkilatlarla ərzaq məhsullarının istehsalçıları və ya satıcıları arasında bağlanmış müqavilə üzrə satılmış ərzaq məhsullarının dəyərini 10 faizə qədərini satınalan təşkilatdan alır;

- ✓ Cəmiyyətin fəaliyyəti haqqında əhalini məlumatlandırır və bu məqsədlə Cəmiyyətin internet saytını yaradır, Cəmiyyətin malik olduğu və siyahısı qanunla müəyyən edilmiş açıqlanmalı olan ictimai informasiyanın həmin internet saytında yerləşdirilməsini və bu informasiyanın daim yenilənməsini təmin edir.

“Aqrar tədarük və təchizat” ASC-ə qarşısına qoyulan yuxarıda qeyd edilən vəzifələri yerinə yetirmək üçün aşağıdakı hüquqlar verilmişdir:

- ✓ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalını, emalını, çeşidlənməsini, qablaşdırılmasını və digər lazımi tədbirləri təşkil etmək;
- ✓ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının satış şəbəkələrini yaratmaq, saxlama və logistika mərkəzlərinin və anbarların yaradılmasını dəstəkləmək;
- ✓ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı və ixracı zamanı zəruri olan beynəlxalq və yerli sertifikatların təmin edilməsi üçün tədbirlər həyata keçirmək;
- ✓ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının intervensiyası tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün müvafiq işlər görmək;
- ✓ elektron portalda barəsində məlumat yerləşdirilən istehsalçı və satıcıların fəaliyyətinin monitorinqi məqsədilə “Elektron kənd təsərrüfatı” informasiya sistemindən, yerində baxış zamanı isə onlardan zəruri məlumatları əldə etmək;
- ✓ Cəmiyyətin əqli mülkiyyətinin Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq idarə olunmasını təmin etmək və onun barəsində sərəncam vermək;
- ✓ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının tədarüku və təchizatı sahəsində qabaqcıl təcrübəni öyrənmək, bu sahədə kadr hazırlığını və beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirmək;
- ✓ xüsusi bülletenlər və digər nəşrlər buraxmaq;
- ✓ müqavilə əsasında ekspertləri və mütəxəssisləri öz fəaliyyətinə cəlb etmək;
- ✓ dövlət orqanlarına və qurumlarına, yerli özünüidarətmə orqanlarına, hüquqi və fiziki şəxslərə zəruri məlumatlar (sənədlər) barədə sorğu vermək və onlardan belə məlumatları (sənədləri) almaq;
- ✓ konfranslar, müşavirələr, seminarlar keçirmək və digər tədbirlər təşkil etmək [2].

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2024-cü il 14 may tarixli 257 nömrəli Qərarı ilə “Satınalan təşkilatlar tərəfindən ərzaq məhsullarının (dövlət ehtiyatları üçün alınan ərzaq məhsulları istisna olmaqla) mərkəzləşdirilmiş qaydada dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına satın alınması” Qaydası təsdiq edilmişdir. Qəbul edilən Qayda satınalan təşkilatlar tərəfindən ərzaq məhsullarının (dövlət ehtiyatları üçün alınan mallar istisna olmaqla) mərkəzləşdirilmiş qaydada dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına satın alınması, habelə satınalmada iştirak edən istehsalçı və satıcıların fəaliyyətinin monitorinqinin aparılması qaydasını tənzimləyir.

Yuxarıda qeyd edilən Qaydanın məqsədi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını və (və ya) emalını stimullaşdırmaq, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının inkişafını təmin etmək, ərzaq məhsullarının keyfiyyətini daha da artırmaq, dövlət vəsaitlərindən səmərəli istifadəni təmin etmək, regionlarda kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına zəmin yaratmaq, dövlət sifarişi ilə ərzaq məhsullarının satın alınmasının mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilməsinin prosedur və prinsiplərini, həmçinin bu məhsulların dəyərini hesablanması ilə bağlı meyarları və digər prinsipləri müəyyənləşdirmək, habelə istehsalçı və satıcıların satınalma ilə bağlı təqdim etdikləri məlumatların düzgünlüyünü, sənədlərin həqiqiliyini, onların müqavilə və satınalma şərt və tələblərinə əməl etmələrini yoxlamaqdır.

Ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üçün bu on illikdə beş Milli Prioritet müəyyənləşdirilmiş və onların reallaşdırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməkdədir:

- 1) dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
- 2) dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
- 3) rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı;

4) işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış;

5) təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi.

Qeyd edilən Milli prioritetlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Dünyamızın transformasiyası: “2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”dən irəli gələn öhdəliklərin icrası istiqamətində də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [4].Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

Ərzaq məhsullarının mərkəzləşdirilmiş qaydada satın alınması proseduru

Ölkəmizdə son illərdə aqrar sahənin inkişafını təmin etmək məqsədilə davamlı islahatlar aparılır və tənzimlənmə prosesləri həyata keçirilir. Bu istiqamətdə qəbul edilən normativ-hüquqi sənədlərdən biri də “Ərzaq məhsullarının mərkəzləşdirilmiş qaydada satın alınması proseduru”dur.

Ərzaq məhsullarının mərkəzləşdirilmiş qaydada satın alınması proseduru aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

- ✓ satınalan təşkilatlar növbəti il üzrə ərzaq məhsullarına tələbatları barədə bu Qaydanın 1 nömrəli əlavəsində göstərilən formaya uyğun məlumatları hər il iyulun 1-dək elektron portalda yerləşdirirlər. Satınalan təşkilatlar tərəfindən növbəti il üzrə ərzaq məhsullarına tələbatlar həmin satınalan təşkilatlara bu məqsədlər üçün dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsait nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Satınalma şərtləri bu Qaydada qeyd edilən məqsədlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilir;
- ✓ tədarük və təchizat agentı satın alınması nəzərdə tutulan ərzaq məhsulları, həmin məhsulların qiyməti, növü, miqdarı və satınalma şərtləri (o cümlədən satınalma dövrüliyi) barədə elanı bu Qaydada göstərilən formada hər il avqustun 1-dək elektron portalda yerləşdirir;
- ✓ ərzaq məhsullarının hər bir növü üzrə satınalma qiyməti ötən il iyulun 1-dən cari il iyulun 1-dək olan dövr üzrə orta statistik satış qiymətinin növbəti il üçün proqnozlaşdırılan inflyasiya səviyyəsinə vurulması ilə müəyyən edilir. İl ərzində bu qiymətlər yalnız şəraitin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinin qiymətlərə təsir göstərdiyi hallarda yenilənir. Ərzaq məhsullarının hər bir növü üzrə orta statistik satış qiyməti barədə məlumatları Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, növbəti il üçün proqnozlaşdırılan inflyasiya səviyyəsi barədə məlumatları isə Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi hər il iyulun 20-dək Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə təqdim edir;
- ✓ tədarük və təchizat agentı hər il sentyabrın 1-dək satın alınması nəzərdə tutulan ərzaq məhsullarının hər növü üzrə yerli istehsalçılar və onların istehsal potensialı barədə məlumatları Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin dövlət aqrar inkişaf mərkəzləri vasitəsilə toplayır və elektron portalda yerləşdirir. Satın alınması nəzərdə tutulan ərzaq məhsulunu satmaq niyyəti olan, lakin barəsində elektron portalda məlumat olmayan istehsalçı bilavasitə tədarük və təchizat agentinə müraciət edə bilər. Müraciət edildiyi halda həmin istehsalçı ilə bağlı məlumatlar dərhal elektron portala əlavə edilməli və müraciət edən şəxsə bu barədə məlumat verilməlidir. Ərzaq məhsullarının istehsalçıları satmaq niyyətində olduqları məhsulların növü, qiyməti və miqdarı barədə məlumatı hər il sentyabrın 1-dək elektron portalda yerləşdirirlər;
- ✓ ərzaq məhsullarının satıcıları satmaq niyyətində olduqları məhsulların növü, qiyməti və miqdarı barədə məlumatı hər il sentyabrın 1-dək elektron portalda yerləşdirirlər;
- ✓ tədarük və təchizat agentı elektron portalda barəsində məlumatlar yerləşdirilən istehsalçıların, eləcə də satıcıların fəaliyyətinin monitorinqini Qaydaya uyğun olaraq “Elektron kənd təsərrüfatı” informasiya sistemi və (və ya) yerində baxış vasitəsilə hər il oktyabrın 1-dək aparır və həmin monitorinqin nəticələrini elektron portala daxil edir;
- ✓ ərzaq məhsullarının satın alınmasına dair Qaydada nəzərdə tutulan elanın şərtlərinə uyğun olan təklif satınalan təşkilatın həmin məhsullara tələbatından az olduqda, bütün iştirakçıların təklifləri qəbul edilir və bu halda satınalan təşkilat ərzaq məhsullarına olan tələbatın təklifdən artıq olan hissəsini Qaydaya uyğun olaraq müəyyən edilmiş qiymətlər çərçivəsində digər şəxslərdən ala bilər;

№ 1/2025

səh.39-48

- ✓ ərzaq məhsullarının alınmasına dair Qayda ilə müəyyən edilən elanın şərtlərinə uyğun gələn təklif satılan təşkilatın həmin məhsullara tələbatından çox olduqda mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri olan yerli istehsalçılara üstünlük verilir;
- ✓ satılan təşkilatlarla ərzaq məhsullarının istehsalçıları və satıcıları arasında hər il noyabrın 1-dək növbəti il üçün müqavilə bağlanılır.
- ✓ Satılan təşkilatlar tərəfindən Qaydanın müvafiq tələblərinə riayət olunması tədarük və təchizat agentləri tərəfindən təmin edilir.
- ✓ Tədarük və təchizat agentləri elektron portalın operatorunun funksiyalarını həyata keçirir və elektron portaldan istifadəyə görə satılan təşkilatlarla ərzaq məhsullarının istehsalçıları və ya satıcıları arasında bağlanmış müqavilə üzrə satılmış ərzaq məhsullarının dəyərinin 10 (on) faizə qədərini satılan təşkilatdan alır.
- ✓ Qaydaya uyğun olaraq ödənilən vəsaitin hər bir müqavilə üzrə məbləğini tədarük və təchizat agentləri satınalma dövründə bir dəfə müəyyən edir.
- ✓ Ərzaq məhsulları istehsalçıları və ya satıcılarının satınalmada iştirakları Qaydaya uyğun olaraq məhdudlaşdırıldığı halda, satılan təşkilat ərzaq məhsullarını müəyyən edilmiş qiymətlər çərçivəsində digər şəxslərdən alır [3]. “Aqrar tədarük və təchizat” ASC yaratdığı “Ərzaq məhsullarının dövlət sifarişi ilə satın alınması” elektron portalında (<https://tedaruk.az/>) satılan təşkilatların tələbatlarını və ərzaq məhsulları istehsalçıları və satıcılarının təkliflərini yerləşdirir. Bununla da, o, ərzaq məhsullarının dövlət sifarişi ilə bağlı alqı-satqı əməliyyatlarının portal vasitəsilə aparılmasını, eləcə də bu sahədə fəaliyyətin təşkili üçün digər tədbirlər görülməsini təmin edir.

2023-cü və 2024-cü illərdə “Ərzaq məhsullarının dövlət sifarişi ilə satın alınması” elektron portalına müraciət edən satılan təşkilatların sayı müvafiq olaraq 86 və 89 olmuş, 2025-ci il üçün isə onların sayı 91-ə çatmışdır. Rəqəmlərdən göründüyü kimi, portalın fəaliyyət göstərdiyi dövrdə ona müraciət edən satılan təşkilatların sayında əhəmiyyətli bir dəyişiklik baş verməmişdir. Portala müraciət edən ərzaq məhsulları istehsalçıları və satıcılarının 2025-ci il üçün sayında isə əvvəlki illərlə müqayisədə əhəmiyyətli dinamikanı müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, 2023-cü və 2024-cü illərdə “Ərzaq məhsullarının dövlət sifarişi ilə satın alınması” elektron portalına müraciət edən istehsalçıları və satıcıları sayı müvafiq olaraq 184 və 183, 2025-ci ildə isə 273 olmuşdur [9].

“Azərbaycan Respublikasında regionların sosial-iqtisadi inkişafı proqram”ları da əsasən regionlarda işsizliyin aradan qaldırılmasına və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəldilib. Bu problemlərin həlli kənd təsərrüfatının inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir və aqrar sektorla sıx bağlıdır.

Hər bir region bazarında iqtisadi proseslər dövlətin təsir imkanlarına müvafiq olaraq regionun iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, təbii-iqtisadi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq formalaşdırılır [5, s. 86-88].

Regionların təbii-iqlim xüsusiyyətləri, tələb və təklifin mövsümdən asılılığı, müxtəlif növ məhsulların, ticarət mərkəzlərinin çoxluğu, bazarda bəzi vasitəçilik imkanları və s. kimi amillərin təsiri altında bəzi ərzaq məhsullarının qiymətləri o qədər də sabit olmur. Qiymətlərə daha çox təsir edən amillərdən biri də süni və sintetik əvəzedici məhsullarla olan rəqabətdir (bu daha çox kənd təsərrüfatı xammallarına aiddir). Tarif və qeyri-tarif tənzimləmələri, maliyyə subsidiyaları kimi xarici ticarət siyasəti də qiymətlərə təsir edir. Başqa məhsullarda olduğu kimi ərzaq məhsullarının qiymətlərində yaranan bu kimi qeyri-sabitliyin aradan qaldırılması üçün beynəlxalq əmtəə razılıqları, idxal-ixrac kvotaları, bufer ehtiyatları və digər mexanizmlər vasitəsilə təsir göstərilir [7, s. 17-19].

Regional aqrar bazarların formalaşdırılması və davamlılığının təmin edilməsi, yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla yüksək əlavə dəyər tutumu olan sahələrin inkişaf etdirilməsi baxımından olduqca zəruridir. Həmçinin regional aqrar bazarların inkişaf istiqamətlərinin reallaşdırılması prosesində həyata keçirilən tədbirlər sayəsində müsbət nəticələrin əldə edilməsi sayəsində aqrar bazarın bütün iştirakçıları iqtisadi maraqları təmin edilməlidir. Əks təqdirdə bazar iştirakçıları iqtisadi maraqları təmin edilməzsə bazarın qeyri-sabitliyinə və ölkənin makro-iqtisadi tarazılığının pozulmasına gətirib

çıxara bilər. Odur ki, regional aqrar bazarların inkişaf istiqamətləri düzgün müəyyənləşdirilməli və reallaşdırılması mexanizmi hazırlanmalıdır.

Ölkənin regionlarında aqrar bazarların formalaşmasında ərzaq təhlükəsizliyinin yerinə yetirilməsinə qiymətlər birbaşa təsir edir. Qiymət amili bazarı tənzimləməklə istehsalın ümumi həcmnin artıb-azalmasına, məhsuldarlığın yüksəlməsinə, daha mütərəqqi və müasir texnologiyaların tətbiqinə, qənaət rejiminə, resursların bölünməsinə, istehlakçıların marağının qorunmasına imkan yaradır.

Nəticə. Azərbaycanda bazar infrastrukturalarının müasir tələblərə uyğun formalaşması, onların təşkili və idarə edilməsi prinsiplərinin öyrənilməsi aktual məsələdir. Aqrar sahədə satış infrastrukturalarının zəif olması regionlarda istehsalçıların istehsal – satış prosesi zamanı çətinliklər yaradır və nəticədə yerli istehsalçıların ölkə daxilində mövqeləri zəifləyir və sahəyə olan maraqları azalır [6, s. 36-37].

Bu baxımdan regional aqrar bazarların inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilərkən mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına xarici amillər təsiri nəzərə alınmalıdır. Xüsusilə də, ölkəmizin Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə ikitərəfli və çoxtərəfli danışıqlar aparması ərəfəsində bu amillərə diqqət yetirilməsi olduqca vacibdir.

Regionlarda aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi və ərzaq məhsullarının istehsalının artırılması yeni texnologiyaların və müasir texnikanın cəlb edilməsi hesabına əldə edilə bilər. Lakin yeni texnologiyaların cəlb edilməsi, müasir kənd təsərrüfatı texnikalarının alınması böyük vəsaitlər tələb etdiyindən dövlətin dəstəyi olmadan mümkün deyil. Aqrar sahədə dövlət siyasətinin əsas istiqaməti daxili ərzaq bazarına idxal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları maksimum azaldılmasına və ərzaq ehtiyatlarının yaradılması üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəldilib.

Araşdırmalar göstərir ki, ölkənin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin edilməsində və regional aqrar bazarların tənzimlənməsində başlıca məqsədlərdən biri istehlakçıların və kənd təsərrüfatı istehsalçılarının maraqlarının qorunmasından ibarətdir. Bu baxımdan regional aqrar bazarların tənzimlənməsində əsas məqsədlər aşağıdakılardır:

- ölkənin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- aqrar bazarlarda qiymətlərin kəskin hədlərdə dəyişməsinin qarşısının alınması, bu sahədə stabilləşdirmə meyllərinin yaradılmasına nail olunması;
- kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatın digər sahələri ilə paritet iqtisadi inkişafının təmin edilməsi;
- kənd təsərrüfatı istehsalçılarının gəlirləri ilə digər sahələrdə fəaliyyət göstərən işçilərin gəlirləri arasında uyğunsuzluğun aradan qaldırılması;
- yerli əmtəə istehsalçılarının xarici bazarın zərərli təsirindən və əlverişsiz rəqabət mühitindən müdafiə edilməsi.

Təcrübə göstərir ki, ölkənin etibarlı ərzaq təminatında aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri mühüm rol oynayır.

Aqrar bazarların tədqiqi göstərir ki, sahənin inkişafını təmin edə biləcək xeyli sayda normativ-hüquqi sənədlərin olmasına rəğmən hələ də, aqrar bazarların müasir tələblərə uyğun təşkilini təmin etmək mümkün olmamışdır. Odur ki, satış prosesinin və xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsinin sürətləndirməsi bu gün aktual olaraq həllini gözləyən problem hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Aqrar tədarük və təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 14 dekabr 2018-ci il. № 400. <https://e-qanun.az/framework/40948>

2. “Aqrar tədarük və təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı şəhəri, 4 iyul 2019-cu il. № 289. <https://e-qanun.az/framework/42840>

3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Satılan təşkilatlar tərəfindən ərzaq məhsullarının (dövlət ehtiyatları üçün alınan ərzaq məhsulları istisna olmaqla) mərkəzləşdirilmiş

№ 1/2025

səh.39-48

qaydada dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına satın alınması Qaydası”nın təsdiq edilməsi barədə Qərarı. Bakı şəhəri, 14 may 2024-cü il. № 257“. <https://e-qanun.az/framework/56905>

4. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir

5. Alıyev İ.H. Aqrar sahənin inkişafının təkmilləşdirilməsi və regionlarda islahatların keyfiyyətə səmərəli aparılması. Bakı 2004, 110 s.

6. Hübətov Y.Ə. Azərbaycanda arıçılıq təsərrüfatlarının təşkili, idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi / Y.Ə.Hübətov. – Bakı, MS-V nəşr, 2024, 258 səh.

7. Алиева А. Г. Влияния финансового кризиса на продовольственный рынок. Проблемы экономики №6, Москва-2009. ст.17-19.

8. <https://www.stat.gov.az>

9. <https://tedaruk.az/supplier>

УДК 330.13.6

ОРГАНИЗАЦИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО РЫНКА И ПРОБЛЕМЫ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Хайям Натиг оглы Джавадзаде

Азербайджанский Государственный Экономический Университет

hayyam1984@mail.ru

Резюме. Цель исследования – изучить современное состояние аграрных рынков, определить направления влияния нормативно-правовых документов на развитие аграрных рынков и проблемы в этом направлении.

Методология исследования – анализ, системный подход, сравнительный анализ, методы обобщения.

Актуальность исследования – адаптация аграрных рынков к особенностям регионов позволяет устранить проблемы, с которыми сталкиваются производители, работающие в этой сфере, и улучшить снабжение населения страны сельскохозяйственной продукцией.

Результаты исследования – полученные результаты позволяют создать благоприятные условия для организации реализации своей продукции за счет повышения информированности производителей продукции о деятельности сельскохозяйственных рынков в регионах.

Оригинальность и научная новизна исследования – выявлены существующие проблемы развития аграрных рынков, выдвинуты предложения по достижению положительных результатов в этой области за счет ускорения процесса организации рынка и расширения внешнеэкономической деятельности. отношения.

Ключевые слова: аграрный рынок, программы развития регионов, региональные рынки, нормативно-правовые документы.

UDC 330.13.6

ORGANIZATION OF THE AGRICULTURAL MARKET AND REGIONAL DEVELOPMENT PROBLEMS

Khayyam Natig oglu Javadzade

Azerbaijan State University of Economics

hayyam1984@mail.ru

Summary. The purpose of the research is – to examine the current state of agrarian markets, to determine the directions of the impact of regulatory and legal documents on the development of agrarian markets and the problems in this direction.

Methodology of the research – analysis, systematic approach, comparative analysis, generalization methods were used during the research.

The importance of the research – adapting the agricultural markets to the characteristics of the regions can eliminate the problems faced by the producers operating in this field and improve the supply of agricultural products to the country's population.

The results of the research – the obtained results can create favorable conditions for organizing the sale of their products by increasing the awareness of product producers about the activity of agricultural markets in the regions.

The originality and scientific novelty of the research – the existing problems of the development of agrarian markets have been determined, proposals have been put forward to achieve positive results in this field due to the acceleration of the market organization process and the expansion of foreign economic relations.

Keywords: agrarian market, development programs of regions, regional markets, regulatory and legal documents

Redaksiyaya daxilolma: 22.11.2024

Çapa qəbul olunma: 15.04.2025

